

З. С. Шевчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена аналізу основних фонетико-морфологічних, лексико-фразеологічних та стилістичних засобів вираження мовної особистості Івана Огієнка у публіцистичному дискурсі. У текстових фрагментах охарактеризовано найважливіші фонетичні та морфологічні риси мовлення дослідника, превалююча лексика його публіцистики, стилістичні фігури мовлення, якими насичені висловлювання відомого педагога.

Ключові слова: мовна особистість, фонетичні риси, лексичний рівень, фразеологічні одиниці, стилістичні засоби.

Антропологічна спрямованість сучасних лінгвістичних студій на дослідження місця людини в парадигмі гуманітарної сфери поєднує суміжні науки та напрями, також характеризується міждисциплінарним підходом до вивчення закономірностей функціонування мови та місця людини. З огляду на це мовознавці звернулися до «людського чинника», його ролі в комунікативній ситуації з урахуванням суб'єктів мовлення. Тим самим поняття мовної особистості стало провідним у сучасній лінгвістиці.

В умовах глобалізації питання дискурсивної діяльності набуває важливості з огляду на перетин комунікативних компетенцій мовних особистостей, які виявляються саме в дискурсивних практиках. Тому аналіз різномірних рівнів вираження мовної особистості, особливості їх функціонування в тексті є необхідним й перспективним напрямом наукового дослідження [8, с.267].

Поняття мовної особистості поєднує в собі лінгвістичні, психологічні, соціальні чинники і відкриває нові можливості для подальшого дослідження функціональних особливостей мови, мовної діяльності. Мовна особистість виступає тією призмою, крізь яку відбувається бачення та категоризація світу. За словами В. Власенко, організація мовної особистості включає весь спектр національно-культурних чинників, які відображаються в картині світу [1, с.349]. В цьому аспекті простежуємо зв'язок мовної особистості із національною культурою, з національно-культурною самоідентифікацією, або самовизначенням, який передбачає вихід за межі розуміння мови як звичайного засобу.

У статті опираємось на тлумачення аналізованого поняття у словнику лінгвістичних термінів: «Мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності [2, с.92-93]. Різноманітні питання щодо формування та функціонування мовної особистості на різних мовних рівнях досліджувалися ученими в різних аспектах: психологічному (Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтєвта ін.); лінгвіс-

тичному (Е. Бенвеніст, І. Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольдт, Л. Щерба та ін.); лінгводидактичному (Г. Богін, С. Єрмоленко, В. Карасик, В. Красних, Л. Мацько, М. Пентиліок); філософському (Є. Боринштейн та ін.); культурологічному (І. Афанасєв, О. Білецький, Ф. Буслаєв та ін.).

Значний інтерес викликає дослідження мовної особистості письменників, які відіграли важливу роль у процесі становлення української літературної мови та літератури, у процесі розвитку педагогіки, лінгводидактики, зокрема Івана Огієнка, науковий доробок якого надзвичайно багатий і розмаїтий. Практично немає такого напрямку мовознавчої науки, що не був би охоплений його дослідженнями.

Творчість Івана Огієнка науковці досліджували за такими напрямками: науково-педагогічним (А. Алексюк, С. Болтівець, О. Гривнак, Л. Ляхощка, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Нічкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк); джерелознавчим та бібліографічним (С. Гальченко, В. Ляхацький, О. Музичук, З. Тіменник); видавничим і редакторським (Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик); богословським (Л. Бондарчук, А. Бурячок, Г. Стрельчук); літературознавчим (В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька). Однак, незважаючи на досить широкий спектр досліджень різноманітних аспектів його спадщини, праці науковця, які стосуються найважливіших питань української мови, культури, історії, потребують глибшого опрацювання, зокрема на різних рівнях мови. Таких підхід дасть змогу акцентувати увагу на поведінково-мовленнєвих стереотипах науковця, засобах, за допомогою яких вони реалізуються у тексті, та на соціолінгвістичних компонентах особистості Івана Огієнка (ідіоетнічний, статусний, гендерний, світоглядний тощо).

Метою статті є виокремлення та опис основних фонетико-морфологічних, лексико-фразеологічних та стилістичних засобів вираження мовної особистості Івана Огієнка у публіцистичному дискурсі (зокрема у нарисі «Українська культура»).

За словами М. Тимошика, «... саме з усвідомлення значення мови як «душі нації», «серця народу», «головного двигуна української культури», «найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сил нації»; необхідності повернення цій мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях, звідки вона протягом століть методично й цілеспрямовано витіснялася; створення сприятливих умов для оволодіння нею, надто ж у період становлення своєї держави, – і сформувалася в І. Огієнка потреба більшу частину своїх творчих і наукових зусиль спрямовувати на дослідження пов'язаних з цією проблематикою питань» [5, с.9]. Не є винятком і його публіцистика. Праці, присвячені питанням розвитку української мови та культури віддзеркалюють гострі, соціально важливі в той час, проблеми націотворення України, зокрема подолання меншовартості українців. Вміле використання влучних мовних зворотів, в яких вчений наводив переконливі аргументовані докази щодо вирішення названих питань, слугували досягненню поставленої мети: «просвітити» український народ, допомогти йому осмислити власну історично-духовну сутність.

Отже, характеризуючи текстові фрагменти публіцистичного твору «Українська культура» І. Огієнка на фонетико-морфологічному рівні, варто виокремити такі риси:

- вживання префікса *od-* замість префікса *vid-* у дієсловах (приблизно в середині XV ст. у північних говорах спостерігався перехід глухих приголосних у дзвінк перед наступними дзвінкими (оть > од, сь > з), що згодом розповсюдилось і на позиції перед глухими. А в південно-західних діалектах зміни у той саме період пішли далі, до форми *vid-*). Так, В. Сімович у своїй

«Граматиці української мови» [4] зазначав, що у XIX ст. рекомендували писати від- тоді, коли попереднє слово закінчувалося на голосну, якщо ж навпаки (закінчується на приголосну), то краще радили вживати од-. Однак у текстах І. Огієнка не натрапляємо на дотримання такого принципу: «От на всі ці питання я й **хочу одповісти** вас на перших своїх лекціях, хоч, власно кажучи, про це я мушу нагадувати вам протягом всього свого курсу» [7, с.3]; «Пісня наша **дуже одбилась** і на церковнім співанні» [7, с.6]. Подибуємо також вживання лексеми *одріжняється* (відрізняється), у якій, окрім зміни префікса, відбувається зміна приголосного в корені слова (з на ж). Крім того, це дієслово систематично повторюється, – таким чином автор робить на ньому логічний акцент, наголосше саме на відмінностях української церкви від інших церков, напр.; «Народ український створив свою церкву, і вона в старі віки **дуже одріжнялась** од церкви московської, – **одріжнялась** службою, **одріжнялась** обрядами та звичаями» [7, с.17];

- збереження давніх форм дієслів: «...значить це **єсть** справжня мова, а коли **єсть** окрема мова, то **єсть** і окремих народ» [культ, с.4]. Повтор лексеми *єсть* (первинно – бути) наштовхує на роздуми про втілення у цьому слові філософського осмислення категорії буття. Зокрема, буття як дійсної, фактичної, об'єктивної реальності (теорія Арістотеля). Тому, таке слововживання у творах І. Огієнка вказує на те, що окремі українські мова і народ як складники українського суспільства є тривалими щодо свого існування і розвитку;
- вживання префікса *роз-* замість питомо українського *роз-* в дієсловах із значенням завершеності дії, напр.; «...так, **прислухайтесь до Лаврського співу і ви там **ропознаєте** мотиви і наших народніх пісень і наших старих козачих дум**» [7, с.6];
- вживання етимологічного звука [i] замість українського [u] (наслідок другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу, порушення давньоукраїнської традиції). Таку зміну спостерігаємо у загальних і географічних назвах. Напр.; «Старі наші церкви, з їх пишними іконостасами, скажемо такими, як в **Кіїві**, в воєнному соборі, старі наші церкви самі голосно розказують про талановитість народу, що їх будували» [7, с.16]; «Ми перші просвітилися **християнством**, світ віри Христової вперше прийшов до нас і вже потім ми передавали його на північ, де він заводився дуже мляво» [7, с.24].

У аналізованих текстах при вживанні дієприкметників та прикметників (на позначення загальних і власних географічних назв) у місцевому відмінку однини вчений послуговується лише одним варіантом відмінкової форми *-ім* (з-поміж двох можливих: *-ім* та *-ому*). З цього приводу І. Огієнко зауважував: «Мова з бігом часу зростає, постають нові форми. Але й форми старі не зразу вступаються з ужитку. До певної міри за право життя та першенство ведеться боротьба граматичних форм, але деякий час, часом довгий, обидві форми мають право горожанства в мові» [6, с.252]. Наведемо приклади: «Пиши природо чарівного краю нашого сама нахиляє своїх мешканців до замилування у **вськім мистецтві**» [7, с.10]; «В **Литовськім Статуті, писанім** нашою мовою, про це читаємо...» [7, с.17]; «І ми бачимо, що мова **вкраїнська** зробилась тоді державною мовою, – нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою балакали тоді і вища старшина і в **королівськім дворці**» [7, с.30].

На лексичному рівні у публіцистичних творах І. Огієнка слід відзначити превалювальне вживання груп лексики, кі пов'язані із зовнішнім виглядом людей. Це назви одягу (*сорочка, очіпок, каптур, хустка, фартух, плахта, одіж*). Частотним є вживання й інших тематичних груп, а саме: назви посуду (*по-*

суд, ложка, мисник); назви складових частин будівлі (двері, комин, вікно, сволок, стіна) назви музичних інструментів (ліра, кобза, торбан); назви церковної атрибутики (іконостас, плащаниця), збірні назви галузей виробництва та їх виробів (малярство, будівництво, плетіння, різьба на дереві, писанки, рушники, килими) та ін. Загалом текст насичений інформацією про життя і побут українців в давні часи. Численні іменники різних груп часто поєднуються із емоційно-забарвленими прикметниками (до прикладу, *величний собор, ніжна ліра* та ін.), що додають текстові інформаційно-естетичного змісту.

Упродовж усього нарису виокремлюємо так звані лексеми-маркери, які є складниками прикладки. Автор таким чином визначає основні риси українців, вказує на їх приналежність до певної галузі. Напр.; «*На Москві часто запрошували до себе на службу українців-музикантів і ті вчили їх музиці та співам. В XVIII віці дуже часто кличуть українців-співаків до царського та патріаршого хору, так само і в XVIII віці співаків до придворних капел теж брали з кийських студентів*» [7, с.7]; «*Нахил до науки, терпимість до ворогів, ямкрава талановитість, логічність в думках – це звичайна прикмета освіченого українця-письменника XVII-го віку*» [7, с.34-35]; «*Ремесники-українці то самі їздили на Москву, то їх туди закликали; в науку до їх поступали росіяне і вони зготовили сукна, порох, мила, шанки, одіж, римарські справи...*» [7, с.76]. Зазвичай лексема із широким значенням *українець* стоїть у препозиції щодо так званого означуваного слова, однак подибуємо й інший варіант. У цьому випадку на перше слово робиться логічний акцент, воно інтонаційно наголошується і, таким чином, автор виокремлює ознаку людини, яка володіє певним ремеслом (РЕМЕСНИК-українець). Висновкуємо, що українці зображені дослідником як працелюбний, відповідальний народ, готовий поділитися з іншими своїми знаннями.

Рясніе текст вживанням великої кількості дієслівних фразеологізмів, що належать до розмовного стилю. Оскільки публіцистика Івана Огієнка гостро реагує на зміни в соціальному, політичному, історичному житті суспільства, то і використані фразеологічні одиниці надають текстові зумисної зниженості, фамільярності, іноді – брутальності. До прикладу: «*Тепер, коли ми творимо самі своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено рубя, коли це питання набуло собі такої гострої форми, як раз дочасно буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли*» [7, с.4]. Вживання фразеологізмів підсилюється використанням повторів сполучного слова *коли*, вжитого в ролі обставини, та іменника *питання*, які підсилюють виразність, точність висловленого. Наведемо ще приклади: «*Як раз тоді, коли заклалась була велика держава, коли сподіватись було краю цього життя, татари вкрили наш край і підрізали крила народу-орлу*» [7, с.4]. У цьому прикладі основне значення інтенсифікується за допомогою прикладки з емоційно-підсиленням означуванням словом (*народ-орел*). У іншому фрагменті тексту значення фразеологічної одиниці доповнюється виразною антиномією іменників на щастя – на нещастя. Це протиставлення відтворює зміст фразеологізму як із позитивною, так і з негативною оцінкою, напр.; «*Земля, що її з давніх-давен запосів український народ, була надзвичайно родючою, була землею надзвичайно батою, і вона стала народові нашому на щастя й на нещастя, – вона завше муляла очі ворогам нашим і вабила їх до себе*» [7, с.4].

На стилістичному рівні для вербалізації мовної особистості Івана Огієнка у тексті подибуємо використання метафоричних висловів. Їх значення виражає перенесення ознак людини на неживі предмети (природу), до прикладу: «*Шлях той не віє тихим гасм, не йшов квітчастими лугами, – шлях нашого народу завше був тернистим шляхом, важкою хресною путтю, тим шляхом,*

що вів окривджений народ наш на Голгофу» [7, с.4]. Таке вживання метафори супроводжується використанням художніх означень (*хресна путь, тернистий шлях*), які підсилюють значення цілого висловлювання, створюють своєрідну градацію почуттів, які викликають жах, здивування і співчуття.

Інші приклади художніх означень у тексті пов'язані із описом мови як найважливішого об'єкта, тієї ланки, яка об'єднує народ, допомагає творити загальноєвропейську культуру українського народу. Так, для вираження найсильніших емоцій, власного ставлення до цього феномена І. Огієнко використовує прикметники у найвищому ступені: «*А наша мова **вкраїнська, чарівна наша мова, всім світом признана за одну з найзвучніших, наймелодійніших мов. Серед слав'янських мов наша мова **найбагатша** на лексику, **найвиразніша** на синтактику. Синоніміка нашої мови **найбагатша**...***» [7, с.22].

Загалом особливості мовної особистості Івана Огієнка визначаються, перш за все, специфікою його світоглядних позицій щодо формування власне української культури та розвитку української нації. Саме ці чинники визначають зміст висловлювань дослідника та форму їх мовленнєвої презентації. Використання давніх форм слів (зокрема їх вживання наближене до літературної мови), великої кількості лексики різних тематичних груп вказують на наукове мислення І. Огієнка. А фразеологічні та стилістичні засоби створюють додаткову емоційно-оцінну семантику висловленого, сприяють вираженню позитивної та негативної оцінки щодо суб'єктивної дійсності того часу. Отже, мовна особистість Івана Огієнка є надзвичайно багатогранною. Перспективи її дослідження вбачаємо у вивченні системи мотивів, цілей, комунікативних ролей і тактик, якими вона керується.

Список використаних джерел:

1. Власенко В.В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / В.В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь : Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, 2012. – Т. 25 (64) – №1. – Ч.2. – С. 349-354.
2. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и русская языковая личность / Ю.Н. Караулов – М. : Наука, 1987. – 264 с.
4. Сімович В. Граматика української мови / В. Сімович. – К. : Ляйпціг, 1919. – 584 с.
5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко ; [упоряд. М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 434 с.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко (митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
7. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 141 с.
8. Сотников А.В. Структурні компоненти мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації / А.В. Сотников / Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К., 2012. – №1. – С. 26-271.

The article deals with the analysis of the main phonetic, morphological, lexical and phraseological, stylistic means of expression of Ivan Ohienko's linguistic personality in journalistic discourse. In the text fragments the most important phonetic and morphological features of speech by researcher, prevailing vocabulary of its journalism, stylistic figures of speech, stated in expression of famous teacher.

Key words: linguistic personality, phonetic traits, lexical level, phraseological units, stylistic means.

Отримано: 18.02.2015 р.